

# "יכופו עליונים את התחתונים"

## תבונה ורגישות במצבי סוף החיים

\*תפילה למותו של חולה\*

\*הימנעות מטיפול תרופתי מאריך חיים\*

## מקורות והכוונה ללימוד

מאת

**הרב צבי ארנון**

קדושת החיים – מכון פוע"ה

עריכה: הרב ד"ר ירון מושקוביץ

ירושלים תשפ"א (2021)

## ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. ערך החיים במצב סוף החיים והבעת משאלת מוות
- ג. מעשה ב"אמתא דבי רבי" – תלמוד בבלי מסכת כתובות קד, א
- ד. תפילה למותו של חולה
- ה. דעת הפוסקים בתפילה למות החולה
- ו. הימנעות מטיפול תרופתי במצב סופני-סוף חיים
- ז. נספח הערות והארות

## הקדמה

חיבור זה מיועד ללימוד סוגיות 'התפילה למותו של חולה' ו'הימנעות מטיפול תרופתי מאריך חיים' במצבי חולי סופני-מורכב. נושאים אלו מופיעים בדברי הפוסקים כפי שלמדו אותם מסוגיית "אמתא דבי רבי" המופיעה בתלמוד הבבלי במסכת כתובות קד, א. דרך העיון במקורות השונים נבקש לברר ולהנהיר, בקצרה ובמיקוד, את הרגישות הנדרשת לחולה ברגעי סיום חייו ואת פסק ההלכה בנושאים אלו כפי שמובאים בפוסקי ההלכה.

בחיבור שלפניך ערוכים ומסודרים מקורות שונים – החל מפוסקי התנ"ך ומקורות חז"ל ועד לפוסקי ההלכה בני זמנינו. בין המקורות תמצא שאלות הכוונה ועיון להבנת המקורות. בסוף החוברת מצויה הצעה לסיכום החומר כולו, כפי שאנו מבינים אותו ומורים הלכה למעשה בשאלות המופנות אל **קדושת החיים – פוע"ה**.

## ערך החיים ומשאלת מוות

### אבות ד, כב

הוא (ר' אלעזר הקפר) היה אומר... לידע להודיע ולהודע שהוא אל. הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדיין... ברוך הוא, שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד, שהכל שלו. ודע שהכל לפי החשבון... על כרחך אתה נוצר, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת.

### ר' שניאור זלמן מליאדי, שו"ע הרב סימן שנ"ה סעיף ד

אסור להכות את חברו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו ולא לביישו ולא לצערו בשום צער אפילו במניעת איזה מאכל או משתה אלא אם כן עושה בדרך תשובה שצער זה טובה היא לו להציל נפשו משחת ולכן מותר להתענות לתשובה אפילו מי שאינו יכול להתענות ומי שיכול להתענות מותר אפילו שלא בדרך תשובה אלא כדי למרק נפשו לה' שאין טוב למעלה מטובה זו.

1. במקורות אלו מוגדר תוקף שליטת האדם על חייו. מהו התוקף?
2. האם אדם יכול לפגוע בעצמו כאשר הוא סובל? ואולי אף ליטול את נפשו בשל כך?

### אבות ד, יז

ר' יעקב אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה.

### יונה ד, ח

וְהִי כְזָרְחַם הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּמְן - לְהִים רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית וַתֵּךְ הַשֶּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי.

### תלמוד בבלי מסכת תענית כג, א

אזל (=חוני המעגל) לבית המדרש שמעיניהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין כבשני חוני המעגל דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו אמר להו אנא ניהו לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה חלש דעתיה בעי רחמי ומית.

## תרגום

הלך לבית המדרש, והשתתף בדיון התלמודי, ואז אמרו הלומדים: עתה הכל מובן, כמו בימי חוני, שהיה פושט את הספיקות. אמר להם: אני חוני! ולא האמינו לו. הדכרך חוני, התפלל חוני וביקש למות, ובקשתו נענתה. אמר רבא: זהו שאומרים: או חברותא או מיתותא – או חבר או מיתה!

3. האם ניתן להעריך ולכמת את ערך החיים?
4. מדוע יונה הנביא וחוני המעגל מביעים משאלת מוות?

## מעשה ב"אמתא דבי רבי"

### תלמוד בבלי מסכת כתובות קד, א

ההוא יומא דנח נפשיה דרבי גזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי ואמרי כל מאן דאמר "נח נפשיה דר' ידקר בחרב". סליקא אמתיה דרבי לאיגרא, אמרה: עליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשין את רבי, "יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים!". כיון דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא וחלץ תפילין ומנח להו וקמצטער, אמרה: "יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים". ולא הוו שתקי רבנן מלמיבעי רחמי. שקלה כוזא שדייא מאיגרא לארעא, אישתיקו מרחמי ונח נפשיה דרבי.

## תרגום

אותו היום שבו נחה נפשו של רבי גזרו חכמים תענית ובקשו רחמים, ואמרו: כל מי שיאמר "מת רבי" יידקר בחרב. עלתה אמתו של רבי לגג, אמרה: עליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשין את רבי "יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים". כיוון שראתה כמה פעמים שנכנס לבית הכיסא והוריד את התפילין והניח אותם והיה סובל, אמרה: "יהי רצון שייכופו עליונים את התחתונים". ולא היו מפסיקים החכמים מלבקש רחמים. נטלה כד והשליכה אותו מן הגג לארץ. שתקו מלבקש רחמים ונחה נפשו של רבי.

5. מי היא שפחתו של רבי ומדוע הגמי' מתארת את מעשיה?
6. האם ניתן להתחשב בדעת השפחה?
7. מהו הוויכוח בין תלמידי החכמים לבין השפחה?
8. מדוע שינתה השפחה את דעתה והתפללה למוותו של רבי?
9. מה ניתן ללמוד ממעשה השפחה, והאם צדקה?

## תפילה למותו של חולה

### תלמוד בבלי מסכת נדרים מ, א

כי אתא רב דימי אמר: כל המבקר את החולה - גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה - גורם לו שימות. מאי גרמא? אילימא כל המבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שיחיה, וכל שאין מבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שימות, שימות ס"ד? אלא, כל שאין מבקר חולה - אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות.

### שולחן ערוך יורה דעה סימן שלה סעיף ד

אין מבקרין החולה בג' שעות ראשונות של יום מפני שכל חולה מיקל עליו חליו בבקר ולא יחוש לבקש עליו רחמים ולא בג' שעות אחרונות של יום שאז מכביד עליו חליו ויטייאש מלבקש עליו רחמי (רמ"א - וכל שביקר ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצווה).

### ר' יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, גשר החיים פרק א סימן א

מצוות ביקור חולים היא מצווה רבתי ולרבנו יונה היא מדאורייתא... המצווה היא בב' אופנים: בשימוש לצרכי החולה, ובתפילה שמתפללים עליו... מצות ביקור חולים היא בגוף ובנפש, בגוף בשימוש והשתדלות לצרכיו ובנפש להתפלל עבורו.

10. מפשט דברי הגמ' והפוסקים, מה כוללת התפילה עבור החולה?

11. לשון הגמ' "אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות" נראית כפולה, שער בדעתך: האם לשון

זו מכוונת או יתירה?

12. האם כפל הלשון מלמד על נוסח התפילה עבור החולה?

### רבנו נסים בן ראובן גירונדי, חידושי הר"ן, נדרים מ, א

"אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות" - נראה בעיני דהכי קאמר: פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה כדאמרין בפרק הנושא (כתובות קד) "דכיון דחזאי אמתיה דרבי דעל כמה זימנין לבית הכסא ואנח תפילין וקא מצטער אמרה יהי רצון שיכופו העליונים את התחתונים" כלומר דלימות רבי, ומשום הכי קאמר דהמבקר חולה מועילו בתפילתו אפילו לחיות מפני שהיא תפלה יותר מועלת ומי שאינו מבקרו אין צריך לומר שאינו מועילו לחיות אלא אפילו היכא דאיכא ליה הנאה במיתה אפילו אותה זוטרת אינו מהנהו.

13. מה לומד הר"ן מכפל לשון הגמרא וממעשה שפחתו של רבי?  
 14. שער בדעתך, כיצד מנמק הר"ן את מעשה השפחה?

### קהלת ג, א-ג

לכל זמן, ועת לכל חפץ תחת השמים: עת ללדת ועת למות. עת לטעת ועת לעקור נטוע. עת להרוג ועת לרפוא.

### ר' יהודה החסיד, ספר חסידים אות רלד

אל יתנו לגוסס לאכול כי אינו יכול לבלוע אבל נותנין בפיו מים... ואין צועקים עליו בשעת יציאת הנשמה כדי שלא תחזור הנשמה ויסבול יסורים קשים. "עת למות", למה הוצרך קהלת? אלא כשאדם גוסס כשנפש אדם יוצאה אין צועקים עליו שתשוב נפשו כי אינו יכול לחיות כי אם מעט ימים ואותן ימים יסבול יסורים.

15. האם ספר חסידים עוסק בנושא "תפילה על החולה", ואם כן האם מקבל את דברי הר"ן?  
 16. כיצד מנמק ספר חסידים את ההימנעות מתפילה על החולה?  
 17. לפי דעת הר"ן ודעת ר' יהודה החסיד, מהי המחלוקת בין חכמים ושפחת רבי?

### תלמוד בבלי מסכת סנהדרין עג, א

מניין לרואה את חברו שהוא טובע בנהר, או חיה גוררתו, או לסטין באין עליו, שהוא ח"יב להצילו? תלמוד לומר: "לא תעמד על דם רעך" [רש"י] – לא תעמוד על עצמך אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך].

### ר' ישראל ליפשיץ, תפארת ישראל, יומא פרק ח אות מ

כיון דמבואר בגמ' יומא שם דעל ח"י שעה מפקחין הגל בשבת א"כ האיך התפללה אמתיה דרבי שימות כדי שלא יצטער ביה?

18. מהי ההגדרה של 'לא תעמוד על דם רעך' לפי הגמ' בסנהדרין?  
 19. לפי דברי תפארת ישראל, מהי המחלוקת בין שפחת רבי לבין חכמים? האם ניתן ללמוד משפחת רבי הגדרה חדשה למצווה "לא תעמוד על דם רעך"?

## הערה/דף על הדף נדרים מ, א

ולכאורה צ"ע בדברי הר"ן הנ"ל, הא קי"ל ד"אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתיימש מן הרחמים". וביאר הגאון רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל דוודאי אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתיימש מן הרחמים אך כל זה אם היא במצב של מונחת, אבל אם היא כבר התחילה לחתוך אין כלל זה. ובזה כתב הר"ן דאם מצטער בחוליו הרבה וא"א לו שיחיה מתפלל עליו שימות.

20. לדעת הרי"ו רוזובסקי, מהו התנאי להתיר תפילה על החולה שימות?

## ר' משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן עג

מפורש בכתובות ריש דף ק"ד בעובדא דפטירתו של רבי דבעו רבנן רחמי והועילה תפילתם שלא ימות אבל לא שיתרפא וכשראתה אמתיה דרבי שקמצטער טובא אמרה יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים ולא הוו שתקי רבנן מלמיבעי רחמי, שקלה כוזא שדיא מאיגרא לארעא אישתיקי מרחמי ונח נפשיה דרבי. ונקט זה הגמ' לאשמועין שאיכא לפעמים שצריך להתפלל על האדם כשמצטער ואין מועילין מיני רפואות לרפאותו, והתפלות שיתרפא לא נתקבלו, שצריך להתפלל עליו שימות, כי אמתיה דרבי היתה חכמה בדיני התורה והיו למדין ממנה רבנן לפעמים, ועיין בר"ן נדרים ריש דף מ' על הא דמפרש הגמ' הא דר' דימי דהוא אמר כל שאינו מבקר חולה אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות, כתב דה"ק פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה וא"א לו שיחיה, כדאמרינן בפרק הנושא דכיון דחזאי אמתיה דרבי דקא מצטער אמרה יה"ר שיכופו העליונים את התחתונים כלומר דלימות רבי, ומש"ה קאמר דהמבקר את החולה גורם לו שיחיה היינו שמועיל בתפלתו אפילו לחיות שזהו ברוב החולים וזהו שצריך המבקר להתפלל ברובא דרובא פעמים, ומי שאינו מבקר אצ"ל שאינו מועילו לחיות אלא אפילו היכא דאיכא ליה הנאה במיתה אפילו אותה זוטרתו אינו מהנה, הרי דהר"ן מביא לדינא הא דהתפללה אמתיה דרבי לבסוף כשראתה צעריה דרבי טובא ותפלות דרבנן לא מתקבלות לרפואותו לגמרי ואף לא להקל יסוריו אלא שיחיה כמו שהוא ביסוריו, ומפרש גם בדר' דימי שלפעמים צריך המבקר להתפלל שימות כשרואין שא"א להחולה שיחיה ויש לו יסורין...

21. לדעת הרב פיינשטיין, מהם התנאים להתיר תפילה על החולה שימות?

22. מדוע הגמרא מתחשבת בדעת השפחה?

### ר' אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן מז

כך הלכה פסוקה היא בגמ' וברמב"ם ובשולחן ערוך שאפילו מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה - מחללין עליו את השבת עבור כן. והאם חיי השעה האלה שיאריכו לו - לא מלאים ייסורים הם? והדין הזה הוא פשוט, והוא אפילו אם החולה בעצמו יצעק 'הניחו לי ואל תגישו לי שום עזרה כי נבחר לי המוות'... אין לנו עסק בנסתרות, וגם אין לנו במה שהחולה בעצמו צועק מרה מנהמת לבו שאין לו חפץ בחיים כאלה, הגם שהלב מאד הומה עליו, ואחת היא לנו. כי מכיוון שמצאנו בהלכה שיש חובה לעשות מאמצי הצלה ואפילו לחלל את השבת עבור המשכת חיים כאלה, סימן מזה שגם חיים כאלה יקרים לפני הקדוש ברוך הוא היוצר והיודע מה טוב לאדם.

### מין הרב אברהם יצחק הכהן קוק, טוב רואי מסכת כתובות, פרק שנים עשר, אות קנט

ע"כ אמתא דבי רבי ידעה מכח פעולת רבי בעולם עד כמה גדלה, אבל לא יכלה להשיג ענין סגולתו העליונה והטובה המגיעה להדור כשהוא שוכן בו אפילו לפי שעה, כי כל הפורש ממנו כפורש מן החיים (קידושין 10:). וביאור כפורש מן החיים, כמו שאהבת החיים נטועה אהבה עצמית בכל חי לא משום איזה טעם וענין כי אם אהבת חיים, הכי נמי כל הפורש מתלמיד חכם גדול כפורש מהחיים אפילו לא יוכל לקבל ממנו תועלת מאיזו סבה. והנה כנוי "נח נפשי" שמוזכר בדחז"ל על פטירתן של צדיקים הוא מכון נגד ענין הצדיקים ופעולותיהם שפועלים בעולם. ע"כ יהי' ההפרש שבהיות המכוון לבקש על חיי הצדיק רק מצד התועלת הנמשכת בפעולותיו לנו שמטיב אל הכלל ומרביץ תורה, אז אם יהי' ח"ו בעל יסורים ואי אפשר כלל שיועיל בפעולותיו בפועל, הלא אין תכלית נמצאת לנו בפעולות שלו, ולמה נבקש רחמים שיחי' ויצטער. ומצינו שלפעמים מצוה לבקש רחמים על מיתת החולה לא עלינו כשהוא בעל יסורין גדול ואין תקוה כלל להחיותו. אבל מצד גודל הסגולה והאור שנמשך בעוה"ז ע"י חיי הצדיק עמנו, הרי אין ערך כלל לאותה הטובה הנמשכת מול צער ויסורין של הגוף. ע"כ ראוי לעולם לבקש רחמים, אפילו על חיי שעה, כי כל שעה לא תסולא בכתם אופיר, כיון שיש בזה טובה של קדושה הרי "יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז" (אבות ד), ואין להעריך כלל ערך הצער של הגוף נגד הטובה הנמשכת.

23. כיצד מנמקים הצי"א והרב קוק את מאמצי חכמים להתפלל על חיי רבי אף שלא היה סיכוי להצילו?

24. האם הרב קוק חולק על דעת הר"ן? האם הצי"א יפסוק כדעת הר"ן?



## דעת הפוסקים בתפילה למות החולה

ר' יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, ערוך השולחן יורה דעה שלה, ג

עיקר מצות ביקור חולים הוא לעיין בצרכי החולה ולעשות לו מה שצריך... וכל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, שמתפלל עליו שיחיה. וכל שאינו מבקר אין מבקש עליו רחמים, לא שיחיה ולא שימות. דלפעמים יש לבקש רחמים שימות, כגון שיש לו יסורים הרבה בחליו ואי אפשר לו שיחיה, כמעשה דרבי פרק "הנושא" (ר"ן שם).

הר' שלמה גורן, תורת הרפואה, עמ' 55

חולה אנוש המתייסר בייסורים ואין סיכוי להחלמתו, מצווה להתפלל שימות מהר כדי לשחררו מייסוריו.

25. לדעת פוסקים אלו, האם תפילה על החולה שימות היא בכלל מצוות ביקור חולים?  
 26. מהם התנאים להתיר תפילה עבור החולה?

הר' עובדיה יוסף, ילקוט יוסף ביקור חולים א, לה

חולה מסוכן שהרופאים נתיאשו מלרפאותו, והוא שוכב מחוסר הכרה זמן ממושך כצמח, אף על פי שבוודאי שאסור לנתק אותו מהמכשירים שהוא מחובר אליהם, מכל מקום מותר להתפלל עליו שימות וייגאל מייסוריו. ומכל מקום אין לעשות כן אלא בעצת חכם, שידון בכל מקרה לגופו]. (ויש שכתבו שרק לאנשים זרים מותר להתפלל על חולה מסוכן שימות, אבל לבנים אין לעשות כן).

**הערה.** זכורני לפני קרוב לשלשים שנה, שאחד הגבירים הנכבדים בג'נבה פנה למרן אמו"ר שליט"א בבקשה אודות אחד מפקידי הבנק שלו, שזה כארבע חמש שנים שוכב בלא הכרה כצמח, והרופאים נתיאשו מלרפאותו, ואשתו נשארה עגונה. ומרן שליט"א ביקש מאברכי ישיבתו "חזון עובדיה" שיבואו עשרה לבית החולים בו הוא מאושפז, ויתפללו סביב למטתו סדר התפלה הנז' כדי שימות. ומרן עצמו השתתף עמו באותה תפלה [בבית חולים במרכז הארץ], ואכן התרגשות גדולה אחזה בנו, בעת התפלה עם מרן ליד מטת החולה, שהיה אדם צעיר ומחוסר הכרה. ואכן לא עבר זמן והאיש נפטר לבית עולמו, וכך הותרה האישה מכבלי עגנותה. וראה בתשובת הגר"ש משאש צ"ל בירחון אור תורה (אייר תשס"ג).

27. מהם שני התנאים המיוחדים שמוסיף הרע"י להתיר תפילה למות החולה?  
 28. מדוע יתפללו אנשים זרים ולא ילדי החולה?  
 29. מהי חשיבות "מעשה הרב" המובא בהערה?

## הר' אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ה - רמת רחל סימן ה

הנה דברי ר"ן אלה שיוצא לנו מהם הלכתא גבירתא שעל חולה שמחלתו אנושה שאין לו מנוס ממנה ומתפתל בייסוריו יהא מותר להתפלל עליו שימות... דברים אלה של הר"ן והיוצא מהן להלכה, לא הובאו לא בטור ונושאי כליו ולא בשו"ע ונושאי כליו... וכפי הנראה דחווה מהלכה מכיוון שזה פירוש מחודש ויוצאת ממנו גם הלכה מחודשת, והוא דבר שלא פירשוהו אף אחד מן הראשונים בלעדיו בסוגית הגמ' בנדירים שם... ויש להבין גם הראיה ממעשה דרבי בכתובות, הרי אדרבה הגמ' שם מספרת שגם אחרי שאמתיא דרבי רמזה לרבנן די ברור מצעריה דרבי ואמרה יהי רצון שיכופו עליונים לתחתונים, בכל זאת לא הוו שתקי רבנן מלמבעי רחמי, וא"כ הרי מרבנן ראייה להיפך שגם כשהחולה מתפתל בייסורים נוראים ואין תקנה לרפואה בדרך הטבע בכל זאת אין להפסיק מלבקש על החולה רחמי שמים אשר לא יפלא ממנו דבר, ומכ"ש שאסור להתפלל בלהיפוך שימות... וא"כ מאי חזית דסמכית על מה שעשתה אמתיא דרבי? סמכית על מה שעשו רבנן!... ועוד זאת יש לטעון ולומר דרבינו הקדוש שאני שמרוב קדושתו היה מושלם ומוגמר ותיקן בעולמו כל מה שהיה צריך כבר לתקן ולא הפסידוהו כבר כלל בבקשת הרחמים למיתתו מכיוון שהיה בטוח שהשלים כבר נפשו שזהו תכלית האדם עלי אדמות ואז טוב לו כבר שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי עוה"ז, כמפורסם על כך דברי הרמב"ם בצוואתו לבנו, ומשא"כ בשאר כל אדם שאין שום בטחון כלל שהשלים כבר נפשו... על כל פנים, ראינו שגם הבעל חקקי לב שנדמה שהוא היחידי שדרך להתיר ע"ד הר"ן, לא התיר בכל זאת להתפלל שימות כי אם לאחרים שאין להם שום קורבה ושום טירדא וטירחא מסביב לחולה, ואחרי מילוי כל התנאים שפורטו לעיל, אבל לא התיר לא לבעל ולא לבנים ולא לקרובים ולא לכל אלה שיש להם איזה הטרדה מסביב למחלתו של החולה, ולכל אלה יש להם לכל היותר להיות בשב ואל תעשה, לא להתפלל לא לצד זה ולא לצד זה וד' הטוב בעיניו יעשה, ומוסף על זה יש לפענ"ד מקום עיון ככל אשר הערנו לעיל גם בעצם יסוד היתר כזה גם לאחרים, אשר כאמור לא מצינו שמוזכר להלכה מיסוד זה לא בטור ולא בשו"ע ונושאי כליהם.

30. כיצד מבין הצי"א את מעמדה של שפחת רבי?

31. השווה דברי הצי"א לדבריו במקור שהובא לעיל (שו"ת צי"א חלק ט סימן מז)

32. מהי הצעתו הלכה למעשה?

### ר' חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים חלק ג סימן לו

מכל הנ"ל תורה יוצאה שחולה שנתייאשו הרופאים ממנו ואין תרופה למחלתו ומתיישר הוא בייסורים קשים, בני משפחתו וקרוביו מפסיקים להתפלל עליו שיחיה, אבל אינם רשאים להתפלל עליו שימות, ואילו זרים הרשות בידם להתפלל עליו שימות ותנוח נפשו מייסוריה, אם כל כוונתם היא לשם שמים לטובתו של החולה בלבד וה' בוחן כליות ולב.

33. האם ר' חיים דוד הלוי מקבל את הצעת הביניים של הצי"א?

### ר' אברהם סופר אברהם, נשמת אברהם כרך ב, יורה דעה, מהדו' תשע"ד, עמ' תלז

איך ומה מתפללים על חולה סופני? – חולה סופני שאין לרפואה שום טיפול עבורו ושסובל יסורים, האם מותר להמשיך להתפלל שיהיה לו רפואה שלמה או האם יש כאן ענין של תפילת שווא או בקשה לנס. שמעתי מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאין להתפלל לרפואה שלמה על חולה כזה כי אין זה אלא בקשה לנס, אלא יתפלל שהשי"ת ברחמיו יעשה מה שטוב ושהחולה לא יסבול.

### ר' שלמה זלמן אויערבך, שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן צא

ועוד יותר מזה נלענ"ד שאפילו אם החולה מצטער הרבה באופן כזה שמצד ההלכה מצווה לבקש עליו שימות... מ"מ גם באותה שעה שמבקש ומתפלל לד' שהחולה ימות ג"כ חייב הוא להתעסק בהצלתו ולחלל עליו את השבת אפילו כמה פעמים.

34. איזה איסור מבקש למנוע הר' שלמה זלמן אויערבך אף לפוסקים המתירים תפילה למות החולה?

### ר' משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות כרך ב סימן תשלח

שאלה: חולה סרטן ר"ל בשלבים חמורים וסובל נורא אם מותר להתפלל שימות?

תשובה: בר"ן נדרים פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה כדאמרינן דחזאי אמתיה דרבי דקמצטער אמרה יהי רצון שיכופו העליונים את התחתונים. ונראה שמותר להתפלל רק שהקב"ה יעזור שיהיה טוב לו, וזהו שהתפללה אמתיה דרבי שיכופו עליונים את התחתונים, והיינו שרצון הבורא ית"ש יתקיים ולא תפלת תחתונים שיחיה בייסורים כשאי אפשר לו לפעול עוד כלל. ולכן נוסח התפלה הראוי הוא שיעזור הקדוש ברוך הוא לחולה שלא יסבול יותר. כיצד? כפי רצון הקדוש ברוך הוא, או שימות או שירפא אותו, עכ"פ יעזור שלא יסבול עוד, אבל אין להתפלל להדיא שימות אף דנראה שאין תקוה וסובל הרבה, רק יש להתפלל שהקב"ה יעזור אותו שלא יסבול, וזהו המכוון גם בתפלת אמתיה דרבי וכנ"ל.

### הר' משה שטרן, בשבילי הרפואה ה, לט-נו

לפענ"ד אין כוונת הר"ן ששרי להתפלל ממש על מיתת החולה, אלא הכוונה שיתפלל עליו שה' הצילהו מייסוריו בכל אופן שיהיה ושירחמו עליו מן השמים להסיר הייסורים בין כך בין כך וממילא משתמע דאפילו ע"י מיתתו ובכה"ג שרי להתפלל שימות אבל לא ממש שימות, וזה ברור כוונת הר"ן, דהלא הר"ן מביא ראיה מאמתיה דרבי שהתפללה שיכופו העליונים ומה ראיה מאמתיה דרבי, לעולם אימא לך שלהתפלל שימות אסור ואמתיה דרבי לא ביקשה בפירוש... וכמו שכתב הר"ן עצמו "כלומר דלימות רבי". אלא גם הר"ן כיוון ששרי להתפלל באופן שמשמעות תפילתו הוא שגם אם ימות כישתקבל תפילתו ג"כ שרי להתפלל כן.

35. כיצד מבין הר' שטרנבוך והר' שטרן את הגמ' בנדריס?

36. מהי הצעתם למעשה?

## נספח – הצעה לעיון והערות

# "יכופו עליונים את התחתונים"

## תבונה ורגישות בגישה לחולים סופניים

### האם מותר להתפלל עבור מות חולה מתייסר?

התלמוד במסכת כתובות מתאר את ימיו האחרונים של רבי יהודה הנשיא, מנהיג היהדות בארץ ישראל בימי השלטון הרומי ועורך המשנה. רגע סיום החיים מעלה שאלה מטאפיסית על ערך החיים עצמם. עצם קיומו של האדם, עובדת היותו יצור חי, הינו נתון טבעי שאינו נקבע ע"י האדם עצמו או החברה, וכדברי התנא:

ר' אלעזר הקפר אומר: להודע שהוא אל... על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת.<sup>1</sup>

ואף ביטוי הלכתי לכך, ניתן למצוא בדברי שו"ע הרב, הקובע כי לאדם אין תוקף לפגוע בגופו:

אסור להכות את חבירו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו ולא לביישו ולא לצערו בשום צער אפילו במניעת איזה מאכל או משתה...<sup>2</sup>

אעפ"י כן, אנו מוצאים כי ישנם רגעים שבהם מבקש אדם נפשו למות, בעקבות סבלו הרב, וכמעשה יונה הנביא:

וַיְהִי כַזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ וַיִּמְן - לַהִים רוּחַ קָדִים חַרְשִׁית וַתֵּדַ הַשָּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֵּף וַיִּשְׂאֵל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי.<sup>3</sup>

ואף בגדולי האומה ות"ח מצאנו כך, וכמעשה חוני המעגל אשר התפלל וביקש נפשו למות עת חש ללא ערך וחיוניות:

... אמר להו: אנא חוני המעגל! לא הימנוהו! אזל לבית המדרש, שמעינהו לרבנן דקאמרי "נהירן שמעתתין כבשני חוני המעגל, דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהווי להו לרבנן הוה מפרק להו". אמר להו: אנא ניהו! לא הימנוהו ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה. חלש דעתיה בעי רחמי ומית.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> אבות ד, כב

<sup>2</sup> שו"ע הרב סימן שנה, ד

<sup>3</sup> יונה ד, ח

<sup>4</sup> תלמוד בבלי מסכת תענית כג, א

לכאורה מקורות אלו מראים כי סבל או חיוניות יכולים להיות הצדקה לסיום החיים, ומדגימים כי ניתן "לכמת" את ערכם. ולכאורה גם זה נקבע ע"י התנאים:

ר' יעקב אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה.<sup>5</sup>

השאלה מתחדדת לאור מקורות אלו, ואנו מבקשים לברר האם ברגעים שנדמה שאין ערך לחיים, מותר לבקש ולהתפלל על סיומם, כלומר, האם ניתן להביע משאלת מוות ולהתפלל עבורה, בין החולה עצמו, בין משפחתו ובין משמשיו?

### מצוות ביקור חולים ותפילה עבור החולה

התלמוד במסכת נדרים דן בגדרי מצוות ביקור חולים, ומעלה כי ביקור החולה מעורר את המבקר לתפילה:

כי אתא רב דימי אמר: כל המבקר את החולה - גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה - גורם לו שימות. מאי גרמא? אילימא כל המבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שיחיה, וכל שאין מבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שימות, שימות ס"ד? אלא, כל שאין מבקר חולה - אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות.

מפשט הגמרא עולה כי ביקור החולה מעורר לתפילה עבור החולה, כיון שהמבקר רואה את מצב החולה, ומתמלא עליו רחמים. אמנם, הפוסקים, בעקבות הבנת הראשונים, קובעים כי לא רק שביקור חולים מעורר לתפילה, אלא התפילה היא תנאי בקיום המצווה:

אין מבקרין החולה בג' שעות ראשונות של יום מפני שכל חולה מיקל עליו חליו בבקר ולא יחוש לבקש עליו רחמים ולא בג' שעות אחרונות של יום שאז מכביד עליו חליו ויתייאש מלבקש עליו רחמי (רמ"א - וכל שביקר ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצווה).<sup>6</sup>

מהגהת הרמ"א מובן כי גדר סיוע לחולה הינו גשמי ורוחני כאחד, כאשר "בקשת רחמים" הינה מגדרי המצווה ותנאי בקיומה. כך מובא להלכה אף באחרוני זמנינו:

מצוות ביקור חולים היא מצווה רבתי ולרבנו יונה היא מדאורייתא... המצווה היא בב' אופנים: בשימוש לצרכי החולה, ובתפילה שמתפללים עליו... מצוות ביקור חולים היא בגוף ובנפש, בגוף בשימוש והשתדלות לצרכיו ובנפש להתפלל עבורו.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> אבות ד, ז'

<sup>6</sup> שולחן ערוך יורה דעה סימן שלה סעיף ד, רמ"א שם

<sup>7</sup> ר' יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, גשר החיים חלק א פרק א

אולם, המעיין בתלמוד במסכת נדרים יחוש כי הגמ' כופלת את דבריה:

כל שאין מבקר חולה - אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות.

לכאורה מסקנת הגמרא אינה מובנת הרי פשוט הדבר שמי שאינו מבקר את החולה לא מבקש עליו רחמים כלל כיון שאינו מודע למחלתו, ואין תפילה לא לחיים ולא למוות. ומה בכך?

ובלשון אחרת, הלא הגמ' קבעה כי המבקר את החולה יתעורר לבקש עליו רחמים שיחיה, מדוע הגמרא מזכירה במסקנת דבריה גם "שימות"? מכפל לשון זה, מדייק הר"ן הלכה בגדרי תפילה עבור חולה.

ובהקדם, נעיין בתיאור ימיו האחרונים של רבי יהודה נשיאה, כמובא במסכת כתובות:

ההוא יומא דנח נפשיה דרבי גזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי ואמרי כל מאן דאמר "נח נפשיה דר' ידקר בחרב". סליקא אמתיה דרבי לאיגרא, אמרה: עליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשין את רבי, "יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים!". כיון דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא וחלץ תפילין ומנח להו וקמצטער, אמרה: "יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים". ולא הוה שתקי רבנן מלמיבעי רחמי. שקלה כוזא שדייא מאיגרא לארעא, אישתיקו מרחמי ונח נפשיה דרבי.<sup>8</sup>

על פניו נראית כאן מחלוקת שאינה מובנת בין חכמים ואם-הבית בבית רבי. חכמים מעוניינים להתפלל לשלומו של רבי ולרפואתו, אולם אם-הבית, המבחינה בצערו הגדול של רבי, מתפללת למוותו. אכן, מחלוקת זו מעלה מס' שאלות:

1. מדוע התלמוד מציין את דעת אם הבית, האם בכלל יש הו"א לקבל את דבריה?
2. כמי נפסקה הלכה?
3. מהם הקריטריונים הנלמדים מסוגיה זו?

הר"ן, בחידושו לנדרים, קושר בין הסוגיה במס' נדרים העוסקת בתפילה עבור החולה לבין מעשיה של אם-הבית המתוארים במס' כתובות:

אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות – נראה בעיני דהכי קאמר: פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה כדאמרין בפרק הנושא (כתובות קד) "דכיון דחזאי אמתיה דרבי דעל כמה זימנין לבית הכסא ואנח תפילין וקא מצטער אמרה יהי רצון שיכופו העליונים את התחתונים" כלומר דלימות רבי, ומשום הכי קאמר דהמבקר חולה מועילו בתפילתו אפילו לחיות מפני שהיא

<sup>8</sup> תלמוד בבלי מסכת כתובות קד, א

תפלה יותר מועלת ומי שאינו מבקרו אין צריך לומר שאינו מועילו לחיות אלא אפילו היכא דאיכא ליה הנאה במיתה אפילו אותה זותרתי אינו מהנהו.<sup>9</sup>

תירוצו על הקושיה שהובאה לעיל, מגדיר חידוש בגדרי התפילה עבור החולה.

לדעת הר"ן, התלמוד מביא את מעשיה של אם-הבית כדי ללמוד מהם הלכה למעשה. אמנם, עיקר התפילה היא לריפוי החולה אולם, אדם המתייסר בחוליו "הרבה", וכרבי יהודה הנשיא "שהיה מצטער" - יש להתפלל למותו וייגאל מייסוריו.<sup>10</sup> עוד מובן מדברי הר"ן, שהדגש במעשה אם-הבית הוא הרגישות למצוקתו של רבי, וכפי שהר"ן מצטט את דברי הגמרא על רגישותה למצבו: "חזיא דקא מצטער". אם נחדד את הבנתנו בתחילה, כי ביקור אצל החולה "מעורר" לתפילה, הר"ן מחדד כי הרגישות למצוקת החולה היא הגורם המעורר, ומכאן גם השפעה על תוכן התפילה – לריפוי או למוות.

### "עת למות ועת לרפוא"

בספר קהלת מביא החכם באדם:

לכל זמן, ועת לכל חפץ תחת השמים: עת ללדת ועת למות. עת לטעת ועת לעקור וטוע. עת להרוג ועת לרפוא.

הגישה הזזה לרפואה לספר קהלת ידועה לכל, אולם אף שביקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת, הנה לא גנזוהו שכן יש בו דברי תורה. הפסוק המובא לעיל מהווה נימוק לפסיקה בנושא התפילה למותו של חולה בדברי ר' יהודה החסיד:

אל יתנו לגוסס לאכול כי אינו יכול לבלוע אבל נותנין בפיו מים... ואין צועקים עליו בשעת יציאת הנשמה כדי שלא תחזור הנשמה ויסבול יסורים קשים. "עת למות", למה הוצרך קהלת? אלא כשאדם גוסס כשנפש אדם יוצאה אין צועקים עליו שתשוב נפשו כי אינו יכול לחיות כי אם מעט ימים ואותן ימים יסבול יסורים.<sup>11</sup>

ר' יהודה החסיד מקבל את חובת הרגישות למצוקת החולה המתייסר, אולם שונה מהר"ן בשניים:

<sup>9</sup> רבינו נסים ב"ר ראובן מגירונדי, חידושי הר"ן, נדרים מ, א. אמנם, הבנת הר"ן אינה האפשרות היחידה לביאור הגמרא, והשווה שם לרא"ש ד"ה אינו ולמהרש"א חידושי אגדות ד"ה אלא החולקים על ביאור הר"ן.

<sup>10</sup> בדברי הר"ן אין פירוט באיזה סוג ייסורים מדובר והאם מדובר החולה אנוש שאין למחלתו מרפא, ועיין לקמן.

<sup>11</sup> ר' יהודה ב"ר שמואל החסיד, ספר חסידים, ספר חסידים אות רלד



1. חולה גוסס ומתייטר.

2. שב ואל תעשה: אין להתפלל למותו של חולה ואין להתפלל שיחיה.

שינוי זה אינו "סמנטי", ולקמן נראה שהדבר תלוי בנייתוח המחלוקת של אם-הבית וחכמים.

### מחלוקת אם הבית וחכמים

במה נחלקו אם-הבית וחכמים? לעיל ראינו כי אם-הבית מבקשת להתייחס למצוקת החולה, ועל כן מתפללת למותו. האם חכמים אינם רגישים למצוקת החולה, מדוע הם מתפללים להמשך חייו בייסורים?

בשאלה זו עוסק הראי"ה קוק:

אמתא דבי רבי ידעה מכח פעולת רבי בעולם עד כמה גדלה, אבל לא יכלה להשיג ענין סגולתו העליונה והטובה המגיעה להדור כשהוא שוכן בו אפילו לפי שעה, כי "כל הפורש ממנו כפורש מן החיים" וביאור כפורש מן החיים, כמו שאהבת החיים נטועה אהבה עצמית בכל חי לא משום איזה טעם וענין כי אם אהבת חיים, הכי נמי כל הפורש מתלמיד חכם גדול כפורש מהחיים אפילו לא יוכל לקבל ממנו תועלת מאיזו סבה... על כן יהיה ההפרש שבהיות המכוון לבקש על חיי הצדיק רק מצד התועלת הנמשכת בפעולותיו לנו שמטיב אל הכלל ומרביץ תורה, אז אם יהי' ח"ו בעל יסורים ואי אפשר כלל שיועיל בפעולותיו בפועל, הלא אין תכלית נמצאת לנו בפעולות שלו, ולמה נבקש רחמים שיחי' ויצטער?! ומצינו שלפעמים מצוה לבקש רחמים על מיתת החולה לא עלינו כשהוא בעל ייסורין גדול ואין תקוה כלל להחיותו. אבל מצד גודל הסגולה והאור שנמשך בעוה"ז ע"י חיי הצדיק עמנו, הרי אין ערך כלל לאותה הטובה הנמשכת מול צער וייסורין של הגוף. ע"כ ראוי לעולם לבקש רחמים, אפילו על חיי שעה, כי כל שעה לא תסולא בכתם אופיר, כיון שיש בזה טובה של קדושה... ואין להעריך כלל ערך הצער של הגוף נגד הטובה הנמשכת.<sup>12</sup>

לדבריו, מחלוקת חכמים ואם-הבית נסובה על היחס לנוכחותו של תלמיד חכם בעוה"ז. אם הבית הניחה כי "המעשה הוא העיקר" ועל כן מודדת את ההשפעה המעשית של האדם בעולם. היות ורבי יהודה הנשיא מתייטר וסופני וממילא נוכחותו אינה מועילה לו ולסביבתו, טוב להתפלל למותו ולגאול אותו מייסוריו. אולם חכמים מבדילים בין אדם ובין תלמיד חכם. תלמיד חכם, ובפרט ר' יהודה הנשיא, אינו נמדד בערך מעשי, אלא בערך סגולתו: עצם נוכחותו בעולם הזה חשובה, על כן אין להתפלל למותו, שכן העולם זקוק לו גם במצבו המתייטר.

כך הבין גם בשו"ת צי"א, אלא שהרחיב הבנה זו לכל אדם ולא רק לתלמיד חכם:

<sup>12</sup> הראי"ה קוק, טוב רואי מסכת כתובות, פרק שנים עשר, אות קנט

הלכה פסוקה היא בגמ' וברמב"ם ובשולחן ערוך שאפילו מצאוהו מרוצץ שאינו יכול לחיות אלא לפי שעה - מחללין עליו את השבת עבור כן. והאם חיי השעה האלה שיאריכו לו - לא מלאים ייסורים הם? והדין הזה הוא פשוט, והוא אפילו אם החולה בעצמו יצעק 'הניחו לי ואל תגישו לי שום עזרה כי נבחר לי המוות'... אין לנו עסק בנסתרות, וגם אין לנו במה שהחולה בעצמו צועק מרה מנהמת לבו שאין לו חפץ בחיים כאלה, הגם שהלב מאד הומה עליו, ואחת היא לנו. כי מכיוון שמצאנו בהלכה שיש חובה לעשות מאמצי הצלה ואפילו לחלל את השבת עבור המשכת חיים כאלה, סימן מזה שגם חיים כאלה יקרים לפני הקדוש ברוך הוא היוצר והיודע מה טוב לאדם.<sup>13</sup>

הצ"א מניח גם הוא כי לא ניתן לכמת ולהעריך את חיי האדם מבחינה מעשית, עצם הנוכחות בעוה"ז היא הערך ודומים הדברים להנחה אותה ראינו מהמשנה במסכת אבות: "על כורחך אתה חי". אמנם יש לשים לב לראיה שבדבריו מההלכה להציל אדם אף לחיי שעה, שהם ודאי חיי ייסורים שכן ראה זו עשויה ללמד על מחלוקת עקרונית יותר בין אם הבית וחכמים.

ההלכה להציל אדם אף לחיי שעה הינה הלכה פסוקה שמקורה במסכת יומא:

מי שנפלה עליו מפלת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת... מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי, מפקחין עליו.<sup>14</sup>

ויעוין פהמ"ש לרמב"ם:

ואם מצאו חי, אף על פי שהוא בעניין שאינו יכול לחיות אלא זמן מועט וימות, לפי שעה חופרין עליו ומוציאין אותו, וזהו עניין אמרם מצאוהו חי מפקחין עליו.<sup>15</sup>

הלכה זו הינה הגדרה בחיוב ההצלה הנלמד מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך". מהמשנה בשבת משמע כי קיימת חובת הצלה אף לחיי שעה, כלומר החיוב "לא תעמוד על דם רעך" הינו חובת הצלה בכל מקרה, אף לחיי ייסורין וכך נפסק להלכה ברמב"ם<sup>16</sup> ובשו"ע<sup>17</sup>. לדעת בעל "תפארת ישראל" על המשנה, זוהי דעת חכמים שחלקו על אם הבית:

כיון דמבואר בגמ' יומא שם דעל חיי שעה מפקחין הגל בשבת א"כ האיך התפללה אמתיה דרבי שימות כדי שלא יצטער ביה?<sup>18</sup>

האם מסתבר, לפיכך, לטעון כי מחלוקת אם-הבית וחכמים האי בהגדרת החיוב "לא תעמוד על דם רעך"? כלומר דעת חכמים שחיוב "לא תעמוד על דם רעך" הינה חובת הצלה שחלה בכל

<sup>13</sup> ר' אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק ט סימן מז

<sup>14</sup> משנה מסכת יומא ח, ז

<sup>15</sup> פהמ"ש שם

<sup>16</sup> רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה יח-ט.

<sup>17</sup> שולחן ערוך, אורח חיים סימן שכט סעיף ד ועיין ביאור הלכה שם לחידוד העניין ואכמ"ל.

<sup>18</sup> ר' ישראל ליפשיץ, תפארת ישראל מסכת יומא פרק ח אות מ

מצב אף לחיי שעה מלאים ייסורים, אולם דעת אם-הבית חיוב "לא תעמוד על דם רעך" הוא רגישות למצוקת החולה, ברוב הפעמים רגישות זו מתממשת במעשי הצלה אולם לעתים רגישות זו מתממשת בתפילה למותו של החולה.

אולם, לא מסתבר לומר כן, כיון שעל פניו אין לקשור את חיוב ההצלה הנלמד מן הפסוק "לא תעמוד על דם רעך" לבין לתפילה עבור חולה:

להתפלל על חולה שלא ימות ל"ה השתדלות טבעית ואין בעצם התפילה כשלעצמה ענין הרפואה אלא הוה בקשה מה"ת שיחוס על החולה ויגזור דינו לחיים וזה הוה ענינא דשמיא, ולא נאמר בכגון דא לאזהרה דלא תעמוד על דם רעך... וכן אמר לי מו"ר מרן הגרא"ל שטיינמן שליט"א דלאו דלא תעמוד הוה בהשתדלות טבעית ולא בתפילה שהיא ענינא דשמיא... ושאלנו כזה את הגר"ח קנייבסקי: אם יש חולה מסוכן האם חייבים להתפלל עליו משום אזהרה דלא תעמוד על דם רעך או דהוה רק משום חסד ואהבת ישראל? וענה: משום חסד.<sup>19</sup>

כלומר, תפילה על החולה (שימות או שיחיה), אינה קשורה על למצוות "לא תעמוד על דם רעך" אלא למצוות ביקור חולים שהיא מדין "ואהבת לרעך כמוך" (חסד) ואליבא דהר"ן במסכת נדרים, מחלוקת חכמים ואם-הבית נסובה על הבקשה בתפילה: שיחיה או שימות.

## דעת הפוסקים

עיון בפוסקים מלמד על סייגים מרובים ומחלוקת למעשה האם להתיר תפילה עבור מות חולה מתיישר. בהערה על הר"ן מובא בשם הר' רוזובסקי תנאי עקרוני באיזה מצב ניתן להעלות על הדעת תפילה למות החולה:

ולכאורה צ"ע בדברי הר"ן, הא קי"ל ד"אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתייאש מן הרחמים"?! וביאר הגאון רבי שמואל רוזובסקי זצ"ל דוודאי אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל יתייאש מן הרחמים אך כל זה אם היא במצב של מונחת, אבל אם היא כבר התחילה לחתוך אין כלל זה. ובזה כתב הר"ן דאם מצטער בחוליו הרבה וא"א לו שיחיה מתפלל עליו שימות.<sup>20</sup>

לא בכל חולי ולא בכל ייסורים ניתן להתיר תפילה למותו של החולה, אלא דווקא במצב סופני שהערכת הפרוגנוזה בו היא פטאלית, כלומר מדובר על חולה המתיישר ואין סיכוי כלל לריפוי.

<sup>19</sup> ר' יוסף אריה לורינץ, משנת פיקוח נפש עמ' רע-רעד.

<sup>20</sup> הערה על הדף נדרים מ, א

בדברי האג"מ מובאים סייגים נוספים:

בכתובות בעובדא דפטירתו של רבי דבעו רבנן רחמי והועילה תפילתם שלא ימות אבל לא שיתרפא וכשראתה אמתיה דרבי שקמצטער טובא אמרה יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים... ונקט זה הגמ' לאשמועינן שאיכא לפעמים שצריך להתפלל על האדם כשמצטער ואין מועילין מיני רפואות לרפאותו, והתפלות שיתרפא לא נתקבלו, שצריך להתפלל עליו שימות, כי אמתיה דרבי היתה חכמה בדיני התורה והיו למדין ממנה רבנן לפעמים, ועיין בר"ן... שכתב פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה וא"א לו שיחיה... הרי דהר"ן מביא לדינא הא דהתפללה אמתיה דרבי לבסוף כשראתה צעריה דרבי טובא ותפלות דרבנן לא מתקבלות לרפואתו לגמרי ואף לא להקל ייסוריו אלא שיחיה כמו שהוא ביסוריו, ומפרש גם בדר' דימי שלפעמים צריך המבקר להתפלל שימות כשרואין שא"א להחולה שיחיה ויש לו יסורין.<sup>21</sup>

לדעת האג"מ לא בכל מקרה מתפללים למותו של חולה אלא דווקא (1) בחולה שמצטער צער רב (2) ודווקא בחולה שלא ניתן לרפאותו ואף לא להקל ייסוריו.

תנאים אלו הובאו להלכה בערוך השולחן:

עיקר מצות ביקור חולים הוא לעיין בצרכי החולה ולעשות לו מה שצריך... וכל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, שמתפלל עליו שיחיה. וכל שאינו מבקר אין מבקש עליו רחמים, לא שיחיה ולא שימות. דלפעמים יש לבקש רחמים שימות, כגון שיש לו יסורים הרבה בחוליו ואי אפשר לו שיחיה, כמעשה דרבי פרק "הנושא" (ר"ן שם).<sup>22</sup>

ומדוייק בדבריו שתפילה למות החולה היא חלק ממצוות ביקור חולים, וכן כתב הרב גורן:

חולה אנוש המתייסר בייסורים ואין סיכוי להחלמתו, מצווה להתפלל שימות מהר כדי לשחררו מייסוריו.<sup>23</sup>

וכן מצינו סייגים נוספים בדברי הרב עובדיה יוסף:

חולה מסוכן שהרופאים נתיאשו מלרפאותו, והוא שוכב מחוסר הכרה זמן ממושך כצמח, אף על פי שבוודאי שאסור לנתק אותו מהמכשירים שהוא מחובר אליהם, מכל מקום מותר להתפלל עליו שימות וייגאל מייסוריו. ומכל מקום אין לעשות כן אלא בעצת חכם, שידון בכל מקרה לגופו]. (ויש שכתבו שרק לאנשים זרים מותר להתפלל על חולה מסוכן שימות, אבל לבנים אין לעשות כן).<sup>24</sup>

<sup>21</sup> ר' משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן עג

<sup>22</sup> ר' יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן יורה דעה שלה, ג

<sup>23</sup> הר' שלמה גורן, תורת הרפואה עמ' 55

<sup>24</sup> ר' עובדיה יוסף, ילקוט יוסף הלכות ביקור חולים א, לה

נראה שהרב עובדיה יוסף מקבל את דעת ערוה"ש אולם מסייג כי יש לשאול שאלת רב לפני כן וכן ממליץ שלא יתפללו למות החולה בני משפחתו.<sup>25</sup> וכן יש לעיין בהערה שם:

זכורני לפני קרוב לשלשים שנה, שאחד הגבירים הנכבדים בג'נבה פנה למרן אאמו"ר שליט"א בבקשה אודות אחד מפקידי הבנק שלו, שזה כארבע חמש שנים שוכב בלא הכרה כצמח, והרופאים נתיאשו מלרפאותו, ואשתו נשארה עגונה. ומרן שליט"א ביקש מאברכי ישיבתנו "חזון עובדיה" שיבואו עשרה לבית החולים בו הוא מאושפז, ויתפללו סביב למטתו סדר התפלה הנז' כדי שימות. ומרן עצמו השתתף עמנו באותה תפלה [בבית חולים במרכז הארץ], ואכן התרגשות גדולה אחזה בנו, בעת התפלה עם מרן ליד מטת החולה, שהיה אדם צעיר ומחוסר הכרה. ואכן לא עבר זמן והאיש נפטר לבית עולמו, וכך הותרה האשה מכבלי עגינותה. וראה בתשובת הגר"ש משאש זצ"ל בירחון אור תורה (אייר תשס"ג).<sup>26</sup>

"מעשה רב" זה, אף שמובא בהערה בלבד יש בו חשיבות שכן מלבד הערך בעדות שכך נהג הרב יוסף למעשה, עוד מובא שנהג כך דווקא במקרה שיש בו עיגון וסבל גם לבריאים.

למרות פוסקים אלו, דעת הצי"א שאין להתיר תפילה למות החולה:

דברי ר"ן אלה שיוצא לנו מהם הלכתא גבירתא שעל חולה שמחלתו אנושה שאין לו מנוס ממנה ומתפתל בייסוריו יהא מותר להתפלל עליו שימות... דברים אלה של הר"ן והיוצא מהן להלכה, לא הובאו לא בטור ונושאי כליו ולא בשו"ע ונושאי כליו... וכפי הנראה דחוהו מהלכה מכיוון שזה פירוש מחודש ויוצאת ממנו גם הלכה מחודשת, והוא דבר שלא פירושוהו אף אחד מן הראשונים בלעדיו בסוגית הגמ' בנדרים שם!... ויש להבין גם הראיה ממעשה דרבי בכתובות, הרי אדרבה הגמ' שם מספרת שגם אחרי שאמתיה דרבי רמזה לרבנן די ברור מצעריה דרבי ואמרה יהי רצון שיכופו עליונים לתחתונים, בכל זאת לא הווי שתקי רבנן מלמיבעי רחמי, וא"כ הרי מרבנן ראייה להיפך שגם כשהחולה מתפתל בייסורים נוראים ואין תקנה לרפואה בדרך הטבע בכל זאת אין להפסיק מלבקש על החולה רחמי שמים אשר לא יפלא ממנו דבר, ומכ"ש שאסור להתפלל בלהיפוך שימות... וא"כ מאי חזית דסמכית על מה שעשתה אמתיה דרבי? סמכית על מה שעשו רבנן!... על כל פנים, ראינו שגם הבעל חקקי לב שנדמה שהוא היחידי שדרך להתיר ע"ד הר"ן, לא התיר בכל זאת להתפלל שימות כי אם לאחרים שאין להם שום קורבה ושום טירדא וטירחא מסביב לחולה, ואחרי מילוי כל התנאים שפורטו לעיל, אבל לא התיר לא לבעל ולא לבנים ולא לקרובים ולא לכל אלה שיש להם איזה הטרדה מסביב למחלתו של החולה, ולכל אלה יש להם לכל היותר להיות בשב ואל תעשה, לא להתפלל לא לצד זה ולא לצד זה וד' הטוב בעיניו יעשה, ומוסף על זה

<sup>25</sup> אף שלא מרחיב שם מדוע, נראה שזה משום מחלוקת הפוסקים אם להתיר אם לאו, וכן מפני ייסורי מצפון שעשויים לתקוף את בני המשפחה בעתיד.

<sup>26</sup> לעיל הערה 24.

יש לפענ"ד מקום עיון ככל אשר הערנו לעיל גם בעצם יסוד היתר כזה גם לאחרים, אשר כאמור לא מצינו שמוזכר להלכה מיסוד זה לא בטור ולא בשו"ע ונושאי כליהם.

לדעת הגאון צי"א דעתה של אם-הבית מחודשת, ונדחתה מהלכה והראיה שלא הובאה כלל בעמודי ההוראה. כמו כן, גם אם יש מישהו שיתיר זאת, אין אלא להתיר בסייגים הברורים שהובאו לעיל.

התייחסות הלכתית מפורשת מצינו בדברי ר' חיים דוד הלוי, המציע הלכה למעשה את האיזון שבין קרובי המשפחה ובין אחרים:

מכל הנ"ל תורה יוצאה שחולה שנתייאשו הרופאים ממנו ואין תרופה למחלתו ומתייסר הוא בייסורים קשים, בני משפחתו וקרוביו מפסיקים להתפלל עליו שיחיה, אבל אינם רשאים להתפלל עליו שימות, ואילו זרים הרשות בידם להתפלל עליו שימות ותנוח נפשו מייסוריה, אם כל כוונתם היא לשם שמים לטובתו של החולה בלבד וה' בוחן כליות ולב.

ואיזון נוסף מצינו בדברי ר' משה שטרנבוך, שראוי לנקוט תפילה כללית (ואז יוכלו גם בני המשפחה להתפלל):

שאלה: חולה סרטן ר"ל בשלבים חמורים וסובל נורא אם מותר להתפלל שימות?

תשובה: בר"ן נדרים פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה כדאמרין דחזאי אמתיה דרבי דקמצטער אמרה יהי רצון שיכופו העליונים את התחתונים. ונראה שמותר להתפלל רק שהקב"ה יעזור שיהיה טוב לו, וזהו שהתפללה אמתיה דרבי שיכופו עליונים את התחתונים, והיינו שרצון הבורא ית"ש יתקיים ולא תפלת תחתונים שיחיה בייסורים כשאי אפשר לו לפעול עוד כלל. ולכן נוסח התפלה הראוי הוא שיעזור הקדוש ברוך הוא לחולה שלא יסבול יותר. כיצד? כפי רצון הקדוש ברוך הוא, או שימות או שירפא אותו, עכ"פ יעזור שלא יסבול עוד, אבל אין להתפלל להדיא שימות אף דנראה שאין תקוה וסובל הרבה, רק יש להתפלל שהקב"ה יעזור אותו שלא יסבול, וזהו המכוון גם בתפלת אמתיה דרבי וכנ"ל.<sup>27</sup>

הערה חשובה בהיתר תפילה למות החולה מובאת בדברי הגרש"ז אויערבאך:

ועוד יותר מזה נלענ"ד שאפילו אם החולה מצטער הרבה באופן כזה שמצד ההלכה מצווה לבקש עליו שימות... מ"מ גם באותה שעה שמבקש ומתפלל לד' שהחולה ימות ג"כ חייב הוא להתעסק בהצלתו ולחלל עליו את השבת אפילו כמה פעמים.<sup>28</sup>

גם בהיתר תפילה למות החולה, אין המשמעות שניתן להתרשל בטיפולו ואין להפסיק להאריך את חייו ולהזניח את הטיפול רפואי.

<sup>27</sup> ר' משה שטרנבוך, שו"ת תשובות ונהגות כרך 5 סימן תשלח

<sup>28</sup> ר' שלמה זלמן אויערבאך, שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן צא

## הלכה למעשה

רבני **קדושת החיים – פוע"ה** נשאלים בנושא זה לעתים קרובות. מתוך עיון בסוגיה ומתוך מכלול השיקולים שהודגשו בדברי הפוסקים, מובן שהיכולת להתפלל למות החולה מסויגת בתנאים רבים כדלעיל ולא לכל אדם אלא רק לגדולי גדולים שתפילתם נענית ויודעים עפ"י תפילתם שכן הראוי לאותו חולה ולא לרוב האדם שאינם במדרגה זו ובפרט לא ניתנה היכולת לבני המשפחה.

עם זאת ברגישות והבנה למצוקת החולה המתייסר ולתחושת חוסר האונים של בני המשפחה אנו פוסקים כדעת הגרש"ז אויערבאך ור' משה שטרנבוך<sup>29</sup> להתפלל תפילה **כללית** לטובתו של החולה, הן לבני המשפחה והן לאחרים:

איך ומה מתפללים על חולה סופני? – חולה סופני שאין לרפואה שום טיפול עבורו ושסובל יסורים, האם מותר להמשיך להתפלל שיהיה לו רפואה שלמה או האם יש כאן ענין של תפילת שווא או בקשה לנס. שמעתי מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאין להתפלל לרפואה שלמה על חולה כזה כי אין זה אלא בקשה לנס, אלא **יתפלל שהש"ת ברחמיו יעשה מה שטוב ושהחולה לא יסבול**.<sup>30</sup>

מלבד שיקולי הפסיקה שנידונו לעיל, ניתן להוסיף מניסיונו, כי מצב סוף החיים במחלה קשה מעורר סערה גדולה בנפשות המקורבים אל החולה. אלו מעוניינים בכל מאודם לראות בטוב החולה וברור כי 'טוב המוות מחיים'. אמנם, סערת הנפשות לא תמה בפטירתו, אלא תתחלף בעצבות מרה ואבלות. אף שתפילה כללית לטובת החולה אינה מספקת את הנפש הסוערת בזמן המחלה, היא מונעת ייסורי מצפון בלב המתפללים לאחר פטירתו שמא הם גרמו למותו, ואין להמעיט בכך.

"ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימך והסלתי מקלה מקרבך"

<sup>29</sup> לעיל הערה 27

<sup>30</sup> ר' אברהם סופר אברהם, נשמת אברהם כרך ב חלק יורה דעה, תשע"ד עמ' רלז